

Rickard Andersson, Lisa Pelling, Olav Fumarola Unsgaard och Magnus Wennerhag

Den fria men begränsade rörligheten

Rätten att röra sig fritt, inom och över nationsgränser, är ett ideal intimt förknippat med det moderna samhällets självförståelse. Att alla har rätt att själva bestämma vart man styr sin kosa – att man kan bryta upp från en plats för att söka en annan, tillfällig eller permanent, vistelseort – är en central del av vårt samhälles demokratiuppfattning. I synnerhet i dag är det påfallande hur starkt detta ideal framhävs. Berlinmurens fall och globaliseringen av affärsresor, turism och migrationsflöden har under senare år ofta använts som argument för

att vår tid skulle präglas av en den fria rörlighetens demokratisering.

Utifrån ett längre historiskt perspektiv kan man konstatera att stora folkvandringar skedde redan före den moderna nationalstatens uppkomst. Men även de senaste 200 åren har kännetecknats av enorma migrationsströmmar – inte minst från Europa till de amerikanska kontinenterna – på grund av svält och de stora flyktingströmmar och folkfördrivningar som varit förbundna med storkrig och nationsbyggande.¹ Trots att människors rörlig-

---

1. Under perioden 1815 till 1914 var den »frivilliga« utvandringen från Europa omkring 60 miljoner människor (främst till Nord- och Sydamerika, men även till Oceanien och Afrika). Från Ryssland, Kina och Japan utvandrade närmare 30 miljoner under *forts på nästa sida*

het över gränser har varit omfattande under en längre tid antas det ofta i den allmänna debatten att vi med de senaste 20–30 årens globalisering bevitnar en historisk ökning av migrationsflödena.²

Att denna utveckling även skulle innebära en rörlighetens demokratisering är en uppfattning som kan illustreras av en mängd statistik. I dag reser en svensk i genomsnitt 40 kilometer per dag. En genomsnittlig arbetsresa är 16 kilometer.³ I förhållande till det faktum att tre fjärdedelar av den svenska arbetsstyrkan för 150 år sedan sysselsattes inom jordbruket, och att det därmed troligen var ovanligt att man rörde sig inom en större radie än någon kilometer per dag, visar detta på grundläggande förändringar. Även utlandsresor sker i dag i stor omfattning. Omkring 60 procent av den svenska befolkningen gör

minst en utlandsresa per år. Att en majoritet av befolkningen har möjlighet att resa till ett annat land vittnar på ett plan om en rörlighetens demokratisering.

Även på global nivå kan denna ökade rörlighet noteras. År 1950 uppgick antalet anländande utrikes turister till 25 miljoner. År 2005 var motsvarande siffra 807 miljoner.⁴ I jämförelse med jordens befolkning innebär detta en ökning av världsturismen från en procent till tolv procent på ett drygt halvsekel. Den internationella migrationen för sin del har fördubblats de senaste tjugo åren. År 2005 fanns det enligt FN 191 miljoner migranter i världen.⁵ Den största gruppen bestod av folk som migrerat från syd till nord (62 miljoner) och mellan länder i syd (61 miljoner), men många migrerade också mellan länder i nord (53 miljoner).⁶ Migration från

---

forts från föregående sida samma period (till andra delar av Asien). Samtidigt omfattade slavhandelsnens ofrivilliga utvandring från Afrika omkring 15 miljoner människor. Se Paul Hirst och Grahame Thompson, *Myten om den globala ekonomin* (1998), s 32 ff.

2. Jämför *ibid*, s 32.

3. Statens institut för kommunikationsanalys (SIKA), *RES 2005–2006 Den nationella resvaneundersökningen*. SIKA Statistik 2007:19. http://www.sika-institute.se/Doclib/2007/SikaStatistik/ss_2007_19_1.pdf

4. »International tourist arrivals«, i World Tourism Organization, *Tourism market trends* (2006). http://www.unwto.org/facts/eng/pdf/historical/ITA_1950_2005.pdf

5. Department of Economic and Social Affairs, Population Division, *Trends in Total Migrant Stock: 2005 Revision* (POP/DB/MIG/Rev.2005/Doc, February 2006). Hämtningsdatum 18 oktober 2007 från http://www.un.org/esa/population/publications/migration/UN_Migrant_Stock_Documentation_2005.pdf. I FNs statistik definieras en internationell migrant som en person som har levt i ett annat land än hemlandet i minst ett år.

6. Philip Martin, *Towards effective temporary worker programs: Issues and challenges in industrial countries*, International migration papers 89. International migration programme, ILO (2007).

nord till syd däremot är inte lika vanligt (14 miljoner).

Att tala om en demokratisering av den fria rörligheten låter sig kanske göras ur ett svenskt perspektiv. På global nivå präglas däremot bilden av mer ojämlika rörlighetsmönster. Medan alltså 60 procent av svenskarna åker utomlands som turister, är motsvarande andel för världens befolkning 12 procent. De som migrerar gör det i större utsträckning från syd till nord än tvärtom. Medan turister från nord söker rekreation i andra länder, söker migranter från syd en fristad, ett arbete eller ett nytt liv. Medan turister och affärsresenärer från nord är inbäddade i sociala skyddssystem (vilket skulle kunna illustreras av de nordliga staternas generösa agerande gentemot sina egna medborgare i samband med tsunamikatastrofen) och reser med dokument som ger dem tillträde till i stort sett alla världens länder, tvingas fattiga eller förföljda migranter att söka farliga och många gånger illegala vägar till de länder som är deras mål.

Inte heller rörelsefriheten över nationsgränser är en självklar rättighet. I FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna fastslås att envar har rätt att fritt röra sig *inom* varje lands gränser samt att man har rätt att *lämna* varje land och återvända till sitt eget land.⁷ Däremot uppfattas det inte som en mänsklig rättighet att *inträda* i ett annat land. Den

som förföljs har förvisso rätt att söka asyl, men någon allmän rätt att resa in i ett annat land finns inte. För att kunna göra detta måste man uppfylla en rad formella krav samt ha praktiska möjligheter att överhuvudtaget genomföra resan. Pass, visum, krav på legitima skäl till vistelsen (oftast turism eller arbete) och en mängd andra faktorer begränsar därmed rätten till rörlighet över nationsgränser. Dessa hinder tycks dessutom bli mer omfattande allteftersom den globala rörligheten ökar. Möjligheten till rörlighet är därmed starkt beroende av individens ekonomi och status inom hennes eget land och av hennes plats inom världssamfundet i stort.

Det är om sådana frågor som detta nummer av *Fronesis* handlar: om rörlighetens eller migrationens ökade betydelse och de ojämlikheter som denna är förknippad med. Det handlar om turister, affärsresenärer, papperslösa arbetsmigranter, »postorderfruar« och de inkluderings- respektive exkluderingsmekanismer som gör vissa till önskade besökare och andra till ovälkomna gäster. Men det handlar också om hur den politiska vänstern har ställt sig till – och kan ställa sig till – frågan om människors rätt att röra sig över nationsgränser. Denna diskussion kommer att ta sin utgångspunkt i den ojämlikhetens nya geografi som kan kopplas samman med de senaste årtiondenas ekonomiska globalisering,

7. FN, Allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna, artikel 13.

och i synnerhet vad denna innebär för arbetets organisering och nationalstatens (eller de makroregionala sammanlutningarnas) gränsövervakning. Det handlar alltså för individen om vilken betydelse klass och nationstillhörighet har för möjligheterna att röra sig fritt; för samhället om hur klasskompromisser och statliga arrangemang påverkar migrationsflödena.

Globaliseringen och idén om den fria rörligheten

Den fria rörligheten ställer den liberala demokratin inför ett delikat dilemma. Å ena sidan framstår den fria rörligheten som det mest typiska uttrycket för individens frihet, sådan den förstås inom den liberala traditionen.⁸ När frihet betraktas som frånvaro av tvång blir fri rörlighet både ett mål i sig och en förutsättning för att andra grundläggande rättigheter ska kunna utövas. Å andra sidan bygger demokratin, så som den historiskt har utvecklats inom nationalstaterna, på det avgränsade kollektivets rätt att bestämma över sig självt. Detta innebär att kollektivets – det vill säga medborgarnas – rätt att styra över sitt eget territorium på ett högst påtagligt sätt kan begränsa andras rörlighet. Den liberala demokratin präglas därmed av två svårförenliga ideal.

Detta den liberala demokratin di-

lemma är utgångspunkten för statsvetaren Mikael Spångs text. Han menar att en verkligt demokratisk politik även måste ta hänsyn till exempelvis statslösa, migranter och flyktingar. De som inte är medborgare men som ändå berörs av de demokratiskt fattade besluten måste på något sätt ges röst i sådana beslutsprocesser. Så länge vi inte har en världsstat kommer detta dilemma att bestå och kräva konkreta politiska lösningar.

I stället för att i diskussionen om den fria rörligheten utgå från de konflikter som uppstår när individuella rättigheter hamnar i konflikt med det kollektiva självstyret kan man utgå från de faktiska möjligheterna att röra sig över gränser och hur dessa påverkar människors reella självstyre. Olika personer världen över har helt enkelt olika stora möjligheter att ta sig mellan olika platser. Sociologen Anja Weiss menar i sitt bidrag att regleringen av migration skapar en ojämlikhet som inte är enbart formell. Affärsresenärers och turisternas rörlighet över gränser anses vara önskvärd och legitim, medan utbildade migranter från syd ses som icke önskvärda, alltmedan de välutbildade från samma delar av världen inte möter samma hinder. Den ojämlika tillgången till rörlighet i globaliseringens tidsålder struktureras därmed även av andra kriterier än nationstillhörighet.

8. Jämför Michael Walzer, »Kommunitaristernas kritik av liberalismen«, i *Argument från vänster* (1997), s 65 ff.

Analysen av rörlighetens reglering kan även utgå från migrationens politiska betydelse. I en tid då allt fler befinner sig i migrantens situation bör detta tillstånd även betraktas som en politisk kraft. Detta är något som den italienska statsvetaren och aktivisten Sandro Mezzadra gör i sin text »Rätten att fly«. I den påpekar han något uppenbart som alltför ofta glöms bort, nämligen att även migranter är aktiva subjekt med möjligheten att politisera sin egen situation. Migranter ska alltså inte ses som passiva offer för en orättfärdig ordning, utan som individer som faktiskt agerar i strid mot denna ordning och som därigenom visar att andra förhållningssätt är möjliga.

Arbetsmigrationen och den fackliga organiseringen

En värld utan gränser där fri rörlighet råder torde vara det långsiktiga målet för de flesta som kallar sig vänster. I dagens värld skulle dock helt fri migration lätt kunna förvandlas till en mardröm med nyliberala förtecken. Utan reglering skulle det vara fritt fram för arbetsgivare att dammsuga utvecklingsländer på de högst utbildade samt pressa lönerna och försäkra de

sociala villkoren i nordts välfärdstater, med miljoner arbetslösa från syd som hävstång. Låglönekonkurrensen skulle framför allt drabba lågutbildad arbetskraft i nord, med stora risker för ökad främlingsfientlighet.⁹ Därigenom ställs arbetarrörelsens universalism – »arbetare i alla länder!« – mot det konkreta förverkligandet av självstyret och fördelningen av begränsade resurser på en viss plats i en viss tid.

Detta spänningsförhållande är naturligtvis inte nytt. Den unga arbetarrörelsen var i högsta grad både ett lokalt och nationsgränsöverskridande fenomen. Kommunistiska förbundet, den organisation åt vilken Marx och Engels 1848 skrev *Kommunistiska manifestet*, bestod ursprungligen av tyska hantverksesällor i exil, när det 1834 bildades som De utstötts förbund.¹⁰ Emellertid fick inte arbetarrörelsens krav genomslag förrän de kunde genomdrivas i mer avgränsade sammanhang, där olika nationella system kunde skapas för att lösa »den sociala frågan«, många gånger som ett uttryck för en »klasskompromiss«. En historieskrivning som gör gällande att arbetarrörelsen därigenom förrådade sin internationalism gör det dock enkelt för sig. Sådana toner hörs i dag allt oftare i den svenska debatten, exempel-

9. För en diskussion om detta, se Stephen Castles, »Back to the future?: Can Europe meet its labour needs through temporary migration?«, Working Paper No. 1. International Migration Institute, University of Oxford (2006), www.imi.ox.ac.uk/pdfs/wp1-backtothefuture.pdf. Hämtningsdatum 1 december 2007.

10. Se exempelvis Wolfgang Abendroth, *Den europeiska arbetarrörelsens historia* (1980), s 21 ff.

vis i samband med byggnadsarbetarnas fackliga aktioner i den så kallade Vaxholmskonflikten. Syftet med en sådan retorik tycks vara att frammana bilden av facket som en kraft vars internationella solidaritet sedan länge bara tillhör högtidsfraserna, och som i dag – när globaliseringen sägs göra verklighet av drömmen om gränslöshet – förfallit till snävt egenintresse som med nationalistiska fraser vill mota bort arbetare från andra länder.

Att denna bild är grovt förenklad – både i sin beskrivning av historien och i sin samtidsdiagnos – är ett tema för några av artiklarna i detta nummer. Historikern Håkan Blomqvist gör i sin text en längre historisk exposé över hur den svenska fackföreningsrörelsen har sett på arbetskraftsmigrationen, från 1800-talet och framåt. Blomqvist visar att fackets inställning har varierat såväl över tid som mellan olika arbetssektorer och att det funnits en rad faktorer som har påverkat de olika svängningarna. Det framkommer att den svenska fackföreningsrörelsen, med LO i spetsen, har varit långt mer positiv till arbetskraftsinvandring än den förenklade tolkningen att »facket värnar bara de sina« ger för handen.

Att det svenska facket ändå visar på en viss yrvakenhet i frågan om dagens arbetskraftsmigration – både den som sker inom ramen för EU:s inre marknad och den som är »papperslös« – framkommer i andra artiklar. Den tidigare LO-utredaren Olle Sahlström har rest runt i Europa på jakt efter nya fackliga or-

ganisationsformer, lämpade för en öppnare arbetsmarknad. I sin text berättar han om besök på informationscentraler för papperslösa i Spanien, där fackliga företrädare öppet medger att de arbetar olagligt, och möten med nederländska fackliga aktivister som beskriver sitt jobb som underjordiskt. Det handlar om hur fackföreningsrörelsen i Storbritannien blev tvungen att börja arbeta på ett helt annat sätt för att kunna organisera de hundratusentals polacker och andra östeuropéer som utnyttjat den fria rörligheten för arbetskraft inom EU. Inspirationen kommer bland annat från USA, där en del fackliga organisationer inte bara varit framgångsrika med att organisera papperslösa, utan också lyckats vitalisera hela fackföreningsrörelsen med de nya metoder och strategier som migrationen framtvingat. Vi publicerar även en intervju med Triana Siltan, facklig aktivist från Kalifornien och drivande i kampanjen »Justice for Janitors« bland städare i Los Angeles i början av 1990-talet, som gjordes känd genom Ken Loachs film *Bröd och rosor*. I intervjun blir det tydligt att man med facklig uppfinningsrikedom mycket väl kan organisera de pappers- och rättslösa migranter som tidigare betraktades som omöjliga att organisera.

De »papperslösa« migranternas roll i den svenska debatten diskuteras även i en text av journalisten Joacim Blomqvist. I denna undersöker han hur begreppet »papperslös« har kommit att användas i det offentliga samtalet – i medierna, av politiker, av myndighetspersoner och av

fackföreningsföreträdare. Ofta beskrivs de som människor som uppehåller sig i landet illegalt, även om deras situation snarare kan beskrivas som avsaknad av juridisk status. De får möjlighet att leva, arbeta och till och med betala skatt i de länder som de vistas i, mer förnekas samtidigt tillgång till den vård, skola eller omsorg som internationella konventioner ger dem rätt till.

Migration på olika villkor

Texterna om arbetsmigration fokuserar främst på hur motsättningen mellan arbete och kapital leder till att individer utnyttjas och hamnar i kläm i en värld med ökad rörlighet över gränser. Två andra texter i detta nummer lyfter fram konkreta exempel på ytterligare makt-dimensioner som starkt skiktat möjligheterna att röra sig och bosätta sig på andra platser.

Sociologen Johan Vaide anlägger ett postkolonialt perspektiv på rumslighet och rörlighet i sin diskussion om turister och *expatriates* (affärsresenärer som stationeras längre tider utomlands) i den kinesiska storstaden Shanghai. Analysen kretsar kring de fysiska rum i vilka dessa grupper rör sig i Shanghai och de sätt på vilka dessa miljöer marknadsförs.

Utifrån den allt lönsammare handeln med »utländska fruar« diskuterar den amerikanska statsvetaren Bonnie Honig den dubbelhet som många gånger präglar vårt samhälles förhållande till »utländskheten«. I de utländska fruarna (som omfattar mer än vad som med

ett pejorativt svenskt uttryck brukar kallas »postorderfruar«) söker männen framför allt mer feminina kvinnor med traditionella familjevärderingar, vilket de inte menar sig kunna finna hos det egna landets alltmer själviska och materialistiska kvinnor. Genom att osjälviskt prioritera familjen framför materiella strävanden förväntas den utländska hustrun återställa den patriarkala familjen och blåsa nytt liv i det romantiska äktenskapet. Men det »femina«, menar Honig, har mindre att göra med kvinnornas kultur eller ursprung än med den underordnade position som utländskheten och det ekonomiska beroendet förpassar dem till. I de fall dessa kvinnor senare visar sig ha haft mer instrumentella eller ekonomiska motiv till giftermålet, förbyts förhoppningarna i rädsla och avsky. Kvinnorna anses då inte bara förråda sina makar utan även missbruka och fördärva äktenskapet och medborgarskapet, två samhällseliga institutioner vars legitimitet antas bero på kärlek och hängivenhet snarare än på egennytta. Förväntningen om att »utländskheten« kan rädda samhället från fördärv leder därmed till att invandrarna själva görs till syndabockar.

Staten som gränsvakt

Inledningsvis konstaterades att det parallellt med den ökade globala rörligheten över gränser sker en ökning av de övervakningssystem och gränskontroller som upprätthåller statens befogenhet att reglera inträde på dess

territorium. Detta är temat för sociologen John Torpeys text »Att komma och gå«, i vilken han ger ett längre historiskt perspektiv på det som han kallar »statens monopolisering av de legitima rörelsemedlen«. Om Marx beskrev hur kapitalisterna monopoliserade produktionsmedlen och Weber hur staten monopoliserade tvångsmedlen, menar Torpey att det moderna samhället kännetecknas av en tilltagande statlig makt över vem som kan röra sig in och ut ur nationella territorier. Utifrån ett sådant perspektiv diskuterar han den roll som passet, ID-handlingar och övervakningstekniker i allt större utsträckning spelar för att styra migrationsflöden.

Statsvetaren Aristide Zolberg belyser en annan sida av statens roll i migrationsrörelserna. Han analyserar de många gånger »oheliga allianser« som uppstår när olika politiska krafter och intressen söker forma invandringspolitiken till sin fördel. Det kan röra sig om företagares intresse av att öka inflödet av billig arbetskraft eller fackföreningars intresse av att begränsa sådana inflöden, samtidigt som kulturella föreställningar och politiska ideal formar politiken.

Att staten inte bara är en neutral aktör som stiftar lagar, utan även en aktör som skapar och återskapar kulturella föreställningar om vad det innebär att vara en stats medborgare, diskuteras i en text av den franske sociologen Abdelmalek Sayad. Sayad, som var en nära medarbetare till Pierre Bourdieu, påminner om hur uppfattningen om

invandringen och invandraren är oskiljbart förbunden med en stats självuppfattning, det som han liksom Bourdieu kallar »statstänkandet«. Indelningen i de personer som tillhör ett nationellt »vi« och de personer vilkas rätt att vistas i landet är villkorad innebär, menar Sayad, att invandrare drabbas av dubbel bestraffning, eftersom invandringen i sig uppfattas som ett hot mot nationens sammanhållning. Dömd på förhand tvingas invandraren anpassa sitt beteende, sitt sätt att vara, till omgivningens rädslor för det främmande och hamnar därmed på gränsen till intern självförvisning.

I stället för övervakning och murar

Den 14 oktober år 2000 seglar 3 000 ballonger över gränsen mellan USA och Mexiko. Platsen är Valle Del Matador på den mexikanska sidan av gränsen. På båda sidor om gränsen spelar orkestrar stillsam musik för det hundratal människor som har kommit dit. Någon läser en dikt, någon annan utlyser en tyst minut. Ceremonin varar 45 minuter och avslutas med att ballongerna släpps så att de kan stiga mot himlen. Varje ballong bär ett namn: en ballong för Catalina Enriquez, en för Felix Zavala, en för Guadalupe Romero, en för Trinidad Santiago, en för Aureliano Cabrera. I folksamlingen springer barn omkring och leker, några av deltagarna stirrar sorgset ut över dalen och någon gråter för sig själv. Alla har de mist

någon anhörig. En familjemedlem eller vän har dött när hon eller han har försökt att korsa gränsen mellan Mexiko och USA – eller mellan nord och syd. Bland de omkomna finns skjutna, drunknade och personer som har dött av svält eller uttorkning.¹¹ De flesta av de omkomna har aldrig fått någon begravning och de anhöriga har inte kunnat ta farväl. För den amerikanska staten har de varit ansiktslösa, icke namngivna människor. De har ingått i en statistik som visar på ett problem. Detta problem tror sig de amerikanska

myndigheterna kunna lösa med mer övervakning, hårdare lagar och fler personminor.

Den chilenske konstnären Alfredo Jaar är ceremonimästaren bakom denna sorgehögtid. Bilderna till höger och på omslaget är en del av hans konstverk *The cloud – »Molnet«*. Detta nummer av *Fronesis* vill för sin del inbjuda läsaren till en resa bortom dagens instängda debatt om gränsernas betydelse i ett sökande efter möjliga alternativ till den politiska reglering som skapar den sorts tragedier som Jaar beskriver.

---

11. Uppskattningsvis en migrant dör varje dag på gränsen mellan USA och Mexiko. Motsvarande siffror för migranter som försöker att ta sig in i Europa visar att mer än 3 000 personer avled under perioden 1997–2000, de allra flesta på vägen mellan Nordafrika och Spanien. Antoine Pécoud och Paul de Guchteneire, »Migration without borders: An investigation into the free movement of people«, i *Global Migration Perspectives*, nr 27 (2005), s 5–6.